

Władysław POKRYWKA (Starachowice)

UWAGI O HEKSAMETRZE PAULINA Z NOLI NA PRZYKŁADZIE „LAUS SANCTI IOANNIS” (CARM. VI)

Paulin z Noli żył na przełomie IV i V wieku¹. Około 410 roku otrzymał godność biskupa. Obok twórczości pisarskiej rozwijał także działalność charytatywną. Z utworów o tematyce biblijnej zachował się m.in. poemat pt. *Laus Sancti Ioannis* (Pochwała św. Jana) liczący 330 heksametrów². Paulin, jak wielu podobnych mu poetów, w metryce naśladował wzory starożytnych poetów. Szczególnie bliski poecie był Wergiliusz. Biskup Noli dbał o poprawną formę w rozmieszczeniu daktyli i spondejów w wierszu. Równowaga ta (dwa daktyle plus dwa spondeje w pierwszych czterech stopach) zachodzi aż w 122 wierszach. Oto przykłady:

illē quīdēm tāntūs, quāntūm pōtūit dare mundo (9)
ārticulārē sōnūm pīgrō tōrpore cohaesit, (98)
grēssībūs illē tūis cēlsōs sūbsidere montes, (311)

Dość pokaźna liczba wierszy ma trzy spondeje plus jeden daktyl. Oto przykłady:

cūm quō nōstrā sālūs, sānctōrūm gloria, Christe, (2)
aētērnām dēgit prōpriō cūm corpore vitam, (76)
dīlūit infūsis crēdētūm crimina limphis (272)

Mamy także wiersze z przewagą daktyli:

āestīmāt ipsē sūōs nēc sē mērūisse fatetur, (93)
quāntūm sērā fidēs vālūt! quā dextra notavit (194)

Poeci antyczni używali również daktyli dla osiągnięcia specjalnych efektów artystycznych³.

¹ Podstawowe informacje o Paulinie z Noli por.: M. Cytowska – H. Szelest, *Literatura rzymska – okres Cesarstwa. Pisarze chrześcijańscy*, Warszawa 1994, 183-185, 230-237; *Patrologia*, red. A. Di Berardino – J. Quasten, Roma 1981, 281-290; SWP 318.

² Posługuje się wydaniem krytycznym G. Hartela, CSEL 30, 7-18.

³ Por. Ennius, *Annales* 439.

W 7 heksametrach występują same daktyle w pierwszych czterech stopach. Oto przykłady:

vītā virī piētātē fidē grāvitate pudore (29)
 prōmptā fidēs. tācītis ēlēmētā lātentia causis (136)
 quāē nēquēūnt hōmīnēs, simūl ēffūgiēnda ciborum (222)

Mamy również wiersze złożone z samych spondejów, które sprawiają, że wiersz staje się powolny i ciężki:

nēc dēdīgnāntūr vilēm cāēlestia laudem. (12)

W powyższym wierszu spondeje wyrażają powagę Niebios, które cieszą się nawet z najmniejszej czci okazanej Bogu.

nāscētūr dīgnūs tāntō spōnsore beatus (52)

Przez spondeje w powyższym wierszu poeta wyraża cześć i szacunek z racji narodzin Dziecięcia.

quī sēntōsārūm pūrgāns cōncreta viarum (310)

Najczęstszą cezurą u Paulina jest, zgodnie z praktyką poetów antycznych, cezura po piątej półstopie (*caesura semiquinaria, penthemimeres*) jako główna i cezura po siódmej półstopie (*caesura semiseptenaria, hephthemimeres*) jako poboczna. Oto przykłady:

ille quidem tantus, // quantum / potuit dare mundo (9)
 pagina mortalis, // dominum / divina loquantur (178)
 gressibus ille tuis // celsos / subsidere montes, (311)

Znajdujemy także wiersze z cezurą po piątej półstopie jako główną i z dierezą po czwartej stopie jako poboczną (*diaeresis bucolica*), używaną głównie w heksametrze bukolicznym⁴. Oto przykłady:

nos tantum modulis // evolvere / dicta canoris (18)
 atque oblita mei // procurrere / longius audet. (174)
 et potus sanctae // contagia / noxia vitae. (223)

Występują również wiersze z cezurą po trzeciej i siódmej półstopie. Oto przykłady:

a domino / mandata suo / ludique veretur (91)
 in nostros / delata Lares / et vilia tecta (157)
 quodque novos / homines faciat. / quid quaerimus ultra? (286)

⁴ Por. Vergilius, *Bucolica* VII 1.

Ponadto u Paulina występują jeszcze następujące cezury:

a) cezura po piątej półstopie i czwartym spondeju:

virgo inlibatum / servabat / casta pudorem. (112)

b) cezura po piątej półstopie i czwartym trocheju:

igneus excelsum / quem vexit / ad aethera currus (77)

c) cezura tylko po piątej półstopie, zjawisko niezbyt częste w poezji łacińskiej:

paenituisse sat est. / rata qui dat temporis ordo (104)

d) cezura tylko po siódmej półstopie⁵.

quantum sera fides valuit! quia dextra notavit (194)

Ścisłe z cezurą po piątej półstopie wiąże się tzw. prawo Marxa⁶, które w określonych warunkach reguluje szyk wyrazów. Mówi ono, że wyraz jednozgłoskowy długi (ˉ) lub wyraz pyrryiczny (˘˘), który w szyku prozaicznym powinien stać przed wyrazem spondeicznym, w cezurze po *penthemimeres* stoi po wyrazie spondeicznym. Oto przykłady:

et tamen erramus, finis nec criminis ullus (293)

ille renatus erit, talis modo vita sequatur (266)

Mamy także wiersze zbudowane niezgodnie z prawem Marxa:

cur mihi non merita nec tantum munere dignae (155)

Wzorem klasycznych poetów Paulin dopuszczał sporadycznie monosylabę przed cezurą po piątej półstopie, tylko wtedy, gdy poprzedzała ją druga monosylaba:

paenituisse sat est. rata qui dat temporis ordo (104)

W heksametrach Paulina, zgodnie z praktyką poetów augustowskich, na piątą i szóstą stopę składają się dwa wyrazy, z których drugi jest dwuzgłoskowy, a przycisk wierszowy zgadza się z akcentem wyrazowym. Jeśli ostatni wyraz wiersza jest dwuzgłoskowy, wyraz przedostatni kończy się daktylem (⁵˘˘˘ / ⁶ˉ˘), np.

conatus frustra defixo obmutuit ore. (100)

per te prima dei sese clementia profert; (319)

⁵ U Wergiliusza cezura po siódmej półstopie występuje tylko w trzech heksametrach (por. *Aeneis* II 549).

⁶ Por. F. Marx, *Molossische und baccheische Wortformen in der Verskunst der Griechen und Römer*, „Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Klasse”, Bd. XXXVII 1, Leipzig 1922, 198.

Jeśli natomiast ostatni wyraz jest trzygłoskowy, wyraz przedostatni kończy się trochejem ($\overset{5}{\vee} / \overset{6}{\vee} \vee$), np.

nos tantum modulis evolvere dictā canoris (18)
ut puero veterum de nomine dūctā parentum (184)

W trzech wierszach szóstą stopę tworzą dwa wyrazy jednozgłoskowe. Poeci augustowscy unikali tego typu zakończeń, ale wyjątkowo stosowali je dla wywołania jakiegoś szczególnego efektu⁷. Dwa z nich łączą się syntaktycznie z wierszem następnym:

non haec prima dedit domini sententia, qua te (305)

Występują także wiersze z monosylabą na końcu, np.

quod mens crediderat, peccati poena remissa est. (195)

W nielicznych tego rodzaju przykładach słowo „est” tworzy syntaktycznie z poprzedzającym pewną całość.

W poemacie Paulina koniec stopy zbiega się z końcem wyrazu – głównie w stopie pierwszej, czwartej i piątej – zgodnie z praktyką poetów antycznych, u których stopa mogła kończyć wyraz w podwójny sposób:

- a) daktylicznie – np. cōrpōrā
- b) spondeiczmie – np. tāntō

Oto przykłady:

spōndēāt, ab sancta quisquis renovābītūr unda (71)
īnplēt certa fides et nātūs cōnprōbāt infans. (182)
cāēdēs arma cruor conflictūs prōclīā mortes, (245)

Klasyczny heksametr poddał bardzo rygorystycznym prawom ilość i jakość elizji. Pewne miejsca w wierszu nie dopuszczały jej wcale, albo dopuszczały ją rzadko. Najchętniej dopuszczano elizję w drugiej arsie i czwartej tezie, najbardziej unikano jej w pierwszej arsie i szóstej tezie. Paulin w zakresie stosowania elizji przestrzega raczej zasad stosowanych w poezji klasycznej, a odstępstwa są minimalne. Zdziwia tylko ogromna ilość elizji w omawianym poemacie. Są to:

a) elizja samogłoski krótkiej przed krótką:

toll(e) animos, dabit ille tibi viresque fidemque, (129)

b) elizja samogłoski krótkiej przed długą:

iam tener(a) informat venturis moribus ora. (209)

c) elizja samogłoski długiej przed długą:

conatus frustra defix(o) obmutuit ore. (100)

⁷ Por. Horatius, *Ars poetica* 169.

d) elizja samogłoski krótkiej przed dwugłoską:

o pater, o hominum rerumqu(e) aeterne creator, (276)

e) elizja „m” z poprzedzającą samogłoską:

pectora criminibus caelest(em) admittere sensum. (26)

f) dwie elizje w jednym wierszu:

perfect(a) indoctis conferr(e), aeterna caducis (21)

W dwóch wierszach Paulin dokonał elizji wyrazu jednozgłoskowego, co było rzadkim zjawiskiem u poetów rzymskich.

haec de t(e) ille refert, qui quaelibet intima cordis (328)

W wielu heksametrach u Paulina występuje zjawisko aferezy. Występuje ona zarówno w środku wiersza jak i na końcu. Oto przykłady:

perpetua (e)st, iugis qui puro in pectore custos (45)

quae fuerant quaerenda, sibi vox edita caelo (e)st: (257)

Ponadto u Paulina tu i ówdzie pojawia się:

a) synkopa – zarówno w zakresie deklinacji jak i koniugacji:

quae probet ablutos vitam damnasse (zam. damnavisse) priorem. (267)

humani et cunctos saeculorum (zam. saeculorum) ex ordine tractus (329)

b) formy oboczne – w zakresie czasownika:

nec nova nunc aut nostra canam; dixere (zam. dixerunt) prophetae (14)

c) muta cum liquida Paulin, głównie ze względów metrycznych traktuje krótko lub długo:

panditur inmensum, si demus vēlā, prōfundum (299)

Paulin uzależniał iloczasy końcowego -o, które w wyrazach łacińskich jest zasadniczo długie, a także końcowego -i w zaimkach mihi, tibi, jedynie od wymogów metrycznych wiersza:

ērgō placet dudum praeclusa voce silentem (188)

tolle animos, dabit ille tibi viresque fidemque (129)

quo tibi prodesses; tempus tibi quae data sentis (259)

Iloczasy imion własnych u Paulina należy uznać za poprawny.

W trzech heksametrach występuje postać amfibrachy ($\checkmark - \checkmark$) przed cezurą po piątej półstopie czego raczej unikano.

ille rēnātūs erit, talis modo vita sequatur (266)

Powyższy przykład sygnalizuje inny temat – typologię i lokalizację wyrazów w heksametrze łacińskim⁸.

Reasumując powyższe rozważania heksametr Paulina z Noli należy uznać za poprawny wzorowany na heksametrze poetów augustowskich, a odstępstwa są minimalne i mieszczą się w kanonie wykroczeń wytrawnych poetów starożytnych.

DE PAULINI NOLANI HEXAMETRO DACTYLICO

(Argumentum)

Paulinus Nolanus, qui ineunte saeculo quinto Nolae urbis episcopi munus explebat, veterum poetarum exempla imitabatur, maxime vero illi Vergilii poemata placebant. Curabat igitur Paulinus, ut dactyli et spondei apte in versibus ponerentur, caesuram semiquinariam ut primam, caesuram autem semiseptenariam ut secundam libenter usurpabat.

Pes quintus et sextus plerumque duobus verbis constat, quorum secundum duas vel tres syllabas continet. Pes primus, tertius et quartus saepe una cum ipso verbo finitur. Multae etiam elisiones in eius carminibus inveniuntur: syncopas, formas parallelas, litteram mutam cum liquida iunctam apud illum nonnumquam legimus. Syllaba „o”, si versus ratio id exigit, haud raro corripitur.

⁸ Por. M. Brożek, *Typologia i lokalizacja wyrazów w heksametrze łacińskim*, „Meander” 50(1995) 335-340.